МИХ. РУДНИЦЬКИЙ.

Довкола Північного Сфінкса.

(У століття уродин Ібсена.)

Цими днями в 100-ті роковини народин Генрика Ібсена, Норвеґія пригадує культурному світові, що вона, одна із найменших европейських націй, видала одного із найбільших европейських драматургів. Публика европейських столиць матиме нагоду перевірити, чи пєси Ібсена за останніх двацять літ не постарілись, а критики крім усіх ювилейних поклонів рішатимуть те саме питання у звязку з тисячем інших. Театр — єдина ділянка літератури, де голос публики рішає у деякій мірі про живучість твору. Пєси призначені на те, щоби оживати на сцені; коли сходять із неї, нагадують суфлера, який із підземелля силкується півголосом пригадати акторам забутий текст.

Европейська театральна статистика стверджує один незаперечний факт: Ібсена грають щораз менше. Що є в цьому факті із проминаючого явища, безпосередно звязаного з наслідками війни? Хіба надія, що в европейській літературі повіє колись іншим духом і після доби, що втікає до театру перед думками вілродиться потреба шукати в ньому спонуки до думок. Ібсен — один із найбільших моралістів, якщо мораль називаємо систематичне, свідоме змагання із своєю совістю. Ібсен — один із найбільших революціонерів, якщо революціонером називаємо людину, що бунтується проти істнуючих основ суспільного ладу в імені нових прав, які проголошує голосно проти суспільности. Нова мораль і новий суспільний лад не родяться без нових ідей, так само як не родиться без них ніякий тривкий твір мистецтва.

Життєпис Ібсена суворий, зачинений у собі, студений, мов природа, серед якої зріс Ібсен, мов його влада, його вигляд та його твори. Зовнішні обриси можна звести до мармурових ліній: внутрішні прикмети накинені боротьбою пристрастей, мов усі прояви життя, які людська воля хоче закувати в мармур. Ібсен має данську кров і німецьку. Його багата рідня переходить матеріяльну катастрофу і він виховується дуже скромними засобами в маленькім містечку Скієн і ще меншім Ґрімстад. Маломіщанська протестантська обрядовість у товариськім житті, — тупа, одноманітна праця малих купців і рибалок, світ налиханий скупими спілками та інтересами розбуджують у молодім Ібсені погорду до середовища. Вчиться він не найкраще; його уяву надто вчасно навідують образи давнини, що шукають вислову.

Коли в 16-ім р. життя Ібсен покидає своє рідне містечко, він уже живе поезією. Попавши на практику до аптикаря, пише вірші і пробує сил у драмі. Його перший драматичний твір запозичений із примусової шкільної лектури характеризує вповні його толішній настрій: „Катиліна“ це не ворог батьківщини, а сміливa, пінна індивідуальність. У 22 році життя матура Ібсенові не вдається; та вже рік пізніше він стає артистичним дорадником театру в Бергені і дістає стипендію на зміcячні театральні студії за кордоном.

Театр і чужина — ось два світи, якими житиме Ібсен від цієї хвилини. Він находить у собі дуже хутко свідомість свого таланту та завдань звязаних із ним. Те, що в 29 р. життя він стає управителем „Національного театру“ у Христанії і що здобуває успіх такими пєсами як „Інґера із Естрот“, „Бенкет на Сольхаваі“ і „Войовники на Гельґоляндї“ не примирює його ні з перспективою директорської карієри ні із ролею лаврового національного поета.

Сюжети із історичної давнини можуть мати в собі найясніші натяки на сучасність; суспільність змішає критику власних хиб із національним пеаном і не догляне її. Пригадаймо, в якій добі починає Ібсен свою діяльність. Норвеґія відірвана від Данії 1814 р., після 400-літньої єдности з нею як одна цілість, входить у новий політичний союз із Швецією і пробує пірвати всі духові нитки із Данією — єдиною своєю виховницею. Починаючи писати, Ібсен не має інших зразків як данських клясиків: Гольберґа та Еленшлеґера. Про европейську літературу він знав тоді стільки, що ми нині про данських клясиків. Його літературна мова — данська. Сягнути по національний норвеський сюжет це така новина як для українців, що писали по-московському змальовувати українську бувальщину.

Данія, що черпала культуру через Німеччину розбудила в ньому тугу за сучасними ідеями. Побут у Німеччині та невдоволення тісною рідною закутиною зміцнили цю тугу в ньому. Коли він видає свою „Комедію кохання“, сатиру на заскорузлу облуду своїх земляків, конфлікт із урядом і громадянством каже йому ясно вибирати шлях далі цього життя. Атака на подружа, що родиться із сліпого захоплення перемінилась в атаку на драматурга, що зважився поставити вище порив самотности від пут, накинених суспільними формами. Преса та публика заметушились. Матеріяльні умовини Ібсена нагадували вповні наші передвоєнні галицькі відносини, коли гонорар 200 зол. за один твір треба було вважати природним гонорарем для письменника з талантом і іменем. Коли Ібсен пробував дістати стипендію на виїзд на чужину, один із членів урядового комітету заявив, що він за такі пєси, як „Комедія кохання“ заслуговує радше на різки. Коли-ж ця стипендія прийшла після троєкратних заходів і завдяки впливам його приятеля Бернсона, всетаки була надто мала на виїзд. Треба було приватної помочі. Та переживання звязані з нею вистачили, щоби Ібсен виїзджаючи у квітні 1864 до Італії, розпрощався з Норвеґією на 10 літ.

Південне небо мало дивний вплив на його творчість. Він почував себе немов би відродженим під його світилю, а приплив енерґії, що зростав у ньому, немов би за кожним разом ворушив сумнів, чи вернувшись між рідні сніги він не заморозить тепла свого натхнення. Бо треба це сказати голосно, що Ібсен плекав у собі еґоїзм у непохитній вірі в вартість своєї праці. Із ясністю студеної рефлексії він казав собі, що він мусить сказати своїй суспільности для її добра те, що передумав, а ще більше для власного внутрішнього спокою, якого він не матиме, як довго не використає вповні всіх своїх творчих сил.

Всі обвинувачення звернені на адресу холоду Ібсена, його анархістичного еґотизму, самотної гордо-

МИХ. РУДНИЦЬКИЙ.

Довкола Північного Сфінкса.

(У століття уродин Ібсена.)

(Продовження).

Не подобає на парадоксе. Пєси Ібсена, що змальовують проблеми сучасної людини оминають якоїнебудь особистої вотки, так само як пробують обійтись без натяків на проблеми збережені в них. У них не можна найти ніодного дійсного факту з життя Ібсена, а проте головні факти з його життя є необхідною основою для тих, що хотять стежити за процесом ідей перетворюваних Ібсеном на суспільні картини.

Байдуже як хто схоче назвати ці пєси: реалістичними чи символічними. Реалізм неможливий без символів; символізм не в силі визволитись від реального життя. Якщо хто находить в Ібсені геніяльність то вона вся в його мистецтві переплутати звичайну життєву історію із „глибшим змістом" так, щоби залишити нам самим вибір. І це не тільки щодо форми. Коли нічаєте докопуватись у пєсі Ібсена основної ідеї, досить вам її сформулювати, щоби доглянути, що всі дієві особи протестують проти неї своєю ситуацією, занадто реальною, щоби звести її до „загальника".

Смерть, що так часто кінчить трагедії Ібсена не приносить ніякого висновку. Ібсен передумує сам скінчену вже трагедію своїх героїв і в ньому починають виринати сумніви щодо її одиноокости. Із тих сумнівів виринає „відворотна сторона медалі", яку він пригадує нам, показуючи інший приклад, зовсім протилежний, цієї самої проблеми. Так родиться між його пєсами одна звязуюча нитка. Це якоїсь ідеї, а одного зусилля думки, що невпинно обновлює себе йдучи від індивідуального „я" письменника до суспільности і навпаки.

На „Дім лялечки" найдете відповідь у „Примарах"; але самі „Примари" не є ніякою відповідю; „Ворог народу", що є відповіддю на „Примари" був би найбанальнішою тенденційною пєсою, якби його зміст можна звести до якогось висновку про ролю провідника народу, що жертвує собою. Кожний письменник що вірить у таку свою ролю паде жертвою „лікої качки"; він також, як і всі члени суспільности потрібують якоїсь дози необхідної життєвої брехні, щоби почувати себе щасливими... Отже вся праця, всі зусилля є тільки оманою? Прочитайте „Росмерсгольм". Людину, в її місії зміняти інших на вищий духовий рівень може зустрінути на її шляху почування сильніше як усі омани: чисте кохання.

Чи таке кохання не має в собі сили дати людині повного земного щастя і чи воно мусить шукати свого визволення тільки в смерти? Ні. Море життя не є суворіше ні більш обновлююче як морська стихія; погляньте на Еліду („Жінка з моря"). Згодом воно викидає перед Ібсеном на беріг усі перли, виловлені ним довгими роками і він перебирає їх ще раз в іншому світлі, оцінюючи іншим поглядом, мов зернятка піску. „Гедда Габлер", „Будівничий Сольнес", „Малий Еюльф", „Боркман", усе це ще раз перепризувані мотиви його творчости за все життя: — право до щастя, свобода, величність кохання, невідхильність вибору і жертви, сила та знесилення одиниці та самотности.

І після цього всього ще останній огляд, передсмертний погляд життя і творчости — „Як ми із мертвих прокинемось..." Усміх останньої надії чи розчарування, віра чи зневіра?

„Драматичний епільоґ" Ібсена, що є останньою його сповідю кінчиться як неодин його попередній твір двозначним акордом. Пєсня у честь сонця закриває смертельна габа: очі здавлені в сяйво вкриваються мрякою. Чи ця мрака не є життєвою подугою, головною запорукою щастя? Чи смерть примирює нас із життям, чи віддалює від нього?

Ібсен не знає. Він не фільософує, а передає тремтюче переживання людини, що жертвувала все для мистецтва і знялась на бажаний шпиль. Із цього шпилю видко ясно, що за мистецтво треба було заплатити кровю життя. Бо творити це не жити, а передумувати життя. Внутрішнє вдоволення із довершеного обовязку не втишає голосів, що домагаються особистого щастя. Наше „я" це не сама свідомість і воля, а вся мряковина нахилів і туг, довкола яких і з яких творяться думки та постанови. Ібсен став провідником народу; він бачить як загал жде на його слово, щоби наблизитись до шуканої правди. Ібсен шукав її 50 літ, невпинно проголошуючи, що нема вищого завдання для людини як шукати її. І щож?

Він не є розчарований усіма життєвими зусиллями. Але він і не дає себе очарувати її здобутками. Життя не має в собі притаєної фільософії і фільософія не має притаєного життя. Жити значить давати волю своїм життєвим силам, нехай розвиваються, не почуваючи суперечности між потребами і процесом їхнього заспокоєння. Шукати змісту в свойому житті значить зупинятись перед ним у надумі, вибирати із тисячних потреб і спонук дві-три, зрікатись насолод жаги, а навіть найчистішого палу кохання.

(Докінчення буде)

МИХ. РУДНИЦЬКИЙ.

Довкола Північного Сфінкса.

(У століття уродин Ібсена.)

(Докінчення.)

В усій творчости Ібсена почуваєте цей лелявий погляд північного сонця спорідненого із промінням рефлексії. Лед і сонце — два непримирні вороги, яким він завдячує свою вдачу і світогляд. Чи вдача заважила більше на світогляді, чи світогляд на вдачі? — на це не відповість ніякий біограф ні критик Ібсена. Він сам не в силі був здати собі справу із цього. Норвегія та Італія — фіорди і блакить вічно сонячного неба та моря. Італія не в силі всіма принадами свого цілющого впливу розбудити в Ібсені усмішки та притаєного бурхливого темпераменту вікінга. Норвегія не в силі всіма впливами предків і середовища стримати його від бунту і виховати лицемірну покірливість.

Найбільше пристрасти добував Ібсен із ідей, аналізуючи їх. Найбільше ідей находив він в аналізі пристрастей. Він мусів жити на чужині, щоби краще бачити з віддалі земляків; він мусів утікати від пристрастей, щоби тим сильніше почувати їхню принаду. Самотність доваволяла йому кохати людей. Меляхолійна задума прокидала потребу осяйної усмішки. Уточа перед спокусами кохання вчила його туги за ідеалом жіночої краси. Це був мудрець, що вмів гляділи на повну чашу нектару і не торкати її, щоби думками про невпиті солодощі змінити насолоду питва. А коли приходила гіркота докорів, тоді він казав собі, що вона є нічим у порівнанні з тою, якої він зазнав би, якби випив чашу до дна. Бо він був із тих, що міг пити хіба до дна або все вивертати дном.

А проте мало було анархістів, що так володіли собою і мали таку пошану для духової рівноваги як Ібсен. Мало хто з великих індивідуалістів думав стільки про основи суспільного щастя, що він. І ніодин драматург XIX віку не вмів повязати проблем індивідуальної свободи так тісно з дрібними буденними перипетіями пересічних людей. Завдяки цьому мистецтву ґалерія типів запозичена з такої провінціяльної країни як Норвегія зросла до типів европейської міри, а ці типи зросли до величини символів.

Ібсен гіркий, як усі правди самотників. Він — заморожуючий як усі, що шукають у своїм „я" остаточної доцільности. Він — невблаганний як усі жерці безглядних обовязків. Але він теж меляхолійно-вибачливий як усі, що крізь призму своєї найбільшої сили вміють бачити, з яких слабощів створена людина!

Він не йде проти умовностей життя в імя мистецтва. Він не жде від мистецтва обнови життя. Він не вірить у повну свободу людини, але знає, що без цієї свободи ніяка віра в життя неможлива. Він не каже, що найглибшою формою кохання є вільне подружа, але знає, що надто велика свобода рівняється рабству, а межі свободи та рабства означує людина власною боротьбою.

Приглядайте, що майже одночасно з ним боролись із собою, з ідеями та пристрастями інші творці спорідненої з Ібсеном, так само одержимі потребою загальної правди та індивідуальної свободи. Толстой, його однолітох, находить захист у простоті серця після кількадесяти літ змагань; Достоєвський падає ниць перед сліпою вірою, щоби тим сильніше бунтуватись і знову ставати рабом сліпого гону; Ніцше в добі між Ібсенівським „Союзом молоді" і „Жінкою з моря" на протязі 16 літ розіб'є всі ідоли ідей в обороні їхнього нефальшованого джерела: стихійної біольоґічної волі життя, глибшої як усі ідеали; Фльобер найде єдиний зміст життя у мистецтві, яке перефільтрує із нього те, що артист признасть гідним краси.

Ібсен має апостольський голод Толстого і те саме змагання до щораз простіших правд, до щораз простішого слова. Але йому, як Фльоберові, ясність слова потрібна для нього самого, не для загально-доступної проповіди як Толстому. Ібсен зупиняється великим зусиллям рефлекції перед тим моментом, що стає трагедією Толстого, Достоєвського, Ніцшого та Фльобера, які кидають проклін життю або мистецтву. Толстой бачить гріховність літератури; Достоєвський повзає перед нею в поросі як перед сповідальницею; Ніцше заломлюється від рефлексії, яка не вистачає собі, а є надто горда, щоби прийняти істнуючу дійсність; Фльобер переходить муки слова твореного на зразок ідеальної краси.

Ібсен має в собі із кожного з них якусь одну струну, заадро притаєну. Він живе надто довго психольоґією своїх героїв, які шліфуються та тупіють серед тисячних компромісів буденщини. Те, що він переживає як людина він розсіває між душами дієвих осіб своїх пєс. Адже найбільші революціонери та святі можуть видатись смішними у повнім світлі. А може те, що видається йому самому смішним має в собі якийсь відблиск святощів життя.

Один із героїв Ібсена каже, що правда живе пересічно 30 літ. Меншбільше стільки часу минуло від останнього твору Північного Сфінкса. Від неолного знавця театру почуєте, що Ібсен уже пережився. Питання: як довго житиме ця пересічна правда. Люди нерадо слухають правд, які складаються із тайн їхньої пересічної буденщини. Ібсен належить до тих Сфінксів, що заморожують нас своїми правдами, бо сами скаменіли від них.

*

Справлення помилки. У фейлетоні ч. 62 в 6-ій шпальті, 12-ий рядок знизу пропущено після „1885 р.": „відвідини Християнії і знову Мюнхен до 1891 р." Коли вік і слава..